

Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk

Kemal H. Karpat, Çev. Recep Boztemur

Ankara, İmge Kitabevi, 2004, 411 sayfa, ISBN 975-533-349-5

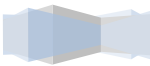
Nizamettin DOĞAR*

Romanya doğumlu Türk tarihçi Kemal Haşim Karpat Amerikan, Rus, Ortadoğu ve Osmanlı tarihi konularında çalışmalar yapmış, 20 ülkede yayımlanmış 130 makalesi ve 16 kitabı bulunan değerli bir bilim adamıdır. Osmanlı üzerine yaptığı çalışmalar dünya literatüründe kabul görmüş yazarın *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* eseri bu değerli çalışmalardan birisi. Kitap, yazarın değişik zamanlarda yaptığı araştırmaların derlendiği bir çalışma niteliğinde ve temel olarak Balkanlarda ulusçuluk, Osmanlı izleri ve bunlarla bağlantılı olduğu düşünülen yan konuları içermekte. İlave olarak Bulgarların ulus kurma yöntemleri, Romanya bağımsızlığı ve Jön Türkler üzerine birer bölüm ve Gagauzlarla* ilgili iki bölüm de bir araya geldiğinde kitap toplam 11 bölümden oluşmakta.

Balkanlarda ulusçuluğun gelişimi; 1800'lü yıllardan itibaren etkileri görülen, ardından meydana gelen gelişmelerle yüzyılın tamamını meşgul eden, ortaya çıkardığı yeni Balkan haritasıyla da 20'nci yüzyıla damga vuran olayların merkezinde yer alır. Belirtilen bu geniş ve derin etkiye dikkat çekmek de yine

* Dr. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Şırnak, ndogar92@gmail.com

* TDK Yazım kılavuzu kelimenin doğru yazımını Gagavuz olarak belirtse de yazarın, Gagauzların telaffuz ettiği gibi ve kelimenin kaynağı olan Keykaus'a daha yakın olması nedeniyle Gagavuz olarak kullanılması gerektiği kanaati ve ısrarı çerçevesinde biz de aynı kullanımı benimsedik.

aynı derecede dikkat çekici bir cümleyle olmalıdır ki Karpat bunu gayet iyi başarmış. Yazarın hemen ilk paragrafı giriş yaptığı bu derin etki, bir anlamda kitabın da bir özetini sunmaktadır:

Tarihsel ulusçuluk, genellikle aslı olmayan öncüller üzerine kuruludur ve efsanelerle beslenir, fakat siyasal devletlerin yaratılmasında temel bir rol oynama ve insanlık tarihinin gidişini belirleyici bir biçimde etkileme kapasitesine sahip olağanüstü güçlü bir öğretilerdir. Bu savın doğruluğu Balkanlardan başka hiçbir yerde daha açık biçimde kanıtlanamaz. (s. 7-8)

Birçok tarihçi tarafından da vurgulanan Balkanlar'daki ulusçuluğun yapay unsurlarla beslendiği, menkıbelerle yeşertildiği, dış müdahalelerle pekiştirildiği gerçeği kitapta somut örneklerle ifade edilmiştir.* Dış müdahaledeki temel faktör, köklerini Batıdan alan siyasi-sosyal, ekonomik ve askeri dönüşümün bir sonucu olarak batıdan gelen değişim dalgasının Balkanları da etkilemesidir. Ancak bu değişimin Avrupa'daki aşamalardan geçmeden, toplum ve entelektüellerde gerekli altyapıyı sağlamadan, Büyük Güçlerin emelleri doğrultusunda ve yönlendirmesiyle yapılması, sonraki dönemde birçok probleme neden olmuştur. Yani milliyetçiliğin tesisinde yer alan dil, tarih, duygu, düşünce, ülkü birliği gibi ortak değerlerin Balkanlarda sadece dil ve tarihe indirgenerek bunlar üzerinden yapılması ve özellikle coğrafi paylaşımın konuşulan dile göre şekillenmesi, sonraki dönemlerde ciddi çatışmalara neden olan fay hatları oluşturmuştur.

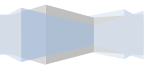
Yazar tarafından ifade edilen “aslı olmayan öncüller” tabiri de Balkan ulusçuluğunun temellerinde yer alan *dil ve şanlı tarih* temalarının incelenmesini gerektirir. Aslında tüm ulusçu akımlarda görülen dil vurgusu Balkanlardaki ulusal uyanışın temel dinamiği olmuş, dili canlandırma ve tamamen dil üzerinden ulus inşa etmenin bu inceleme kapsamına alınamayacak kadar çok ve uç örnekleri Balkanlarda görülmüştür. Dilin nerdeyse bir gecede etnisitenin, sonunda da milliyetin ayırıcı simgesi olarak en önemli görevi üstlenmesi yukarıdaki iddiayla da örtüşmektedir. Buradaki esas yönlendirici faktör ise Balkan ulusçuluğunda önemli rolü olan Alman ekolünde *ulusun* aynı dili konuşan insanları içerecek biçimde tanımlanır olmasıdır. (s.33) Bütün bunlar bir araya geldiğinde Batının yayılcı emellerinin Balkanlardaki yansımaları ortadadır. Osmanlı'nın zayıflamasını fırsat bilen bu güçler bölgeyi etki altına almak ve Babıali'den koparmak için değişik argümanlara ihtiyaç duymaktadırlar ki o dönemin yükselen değeri ve belirtilen emellerini gerçekleştirmek için en elverişli argüman *milliyetçilik ve ulus-devlet* paradigmasıdır. Tarih konusu ise tüm Balkanlı ulusların tarihten çekip çıkardıkları şanlı geçmişlerine ait çoğu yapay, menkıbelere dayanan, zorlama kahramanlar üzerine inşa edilmiş suni bir uyanışa işaret eder. Bunun için de Ortaçağ'da hüküm sürmüş Bulgar ve Sırp yönetimlerinin ulaştıkları sınırlar ulusal devletlerin hedefledikleri ihtişamlı dönemlerdir. Ancak Karpat'ın kitapta belirttiği bu yönetimlerin devletten ziyade Bizans yönetimine bağlı birer toprak ağalığı/kiracısından† öteye geçmediği tezi ile bunu desteklemek için kullandığı; liderlerin ölmesinin hemen ardından ortaya çıkan aile içi kavgalarla bu devletlerin yıkılması ve geriye kayda değer bir iz bırakmaması argümanı, kitabın önemli tespitlerinden birisidir.

Modern ulusalci akademisyenlerden Ernest Gellner ulusal devletlerin inşası konusunda “Ulusalçılık, ulusların kendi farklarına vararak uyanışları değildir. Ulusalçılık, olmayan yerde ulus inşa etmektir.”‡ der. Bu yaklaşım Balkanlardaki ulusal hareketlerin teorik tabanını tesis ederken, ulusal devletlerin kuruluşunun halk isyanları aracılığıyla değil, fakat her birinin yeni bağımsız devletlerin yaratılmasını desteklemek için kendine özgü nedenleri olan Avrupa devletlerinin gücüyle gerçekleşmesi yönüyle de teorinin pratiğe dönüşmesine işaret eder. Ve son tahlilde *Balkan ulusçuluğunun batı destekli olduğu* iddiasını destekler. Tekrar etmek gerekirse, olmayan yerde ulus inşa etmek hedefinin Balkanlarda oldukça başarılı şekilde yerine getirildiği ortadadır. Bunu yaparken de daha önce Balkan halklarını aşağılayan Batılı aydınların, birdenbire Balkan folklorunun muhteşemliğini fark etmeleri ve

* Balkanlarda ulusçuluğun gelişimi ve ulus-devletlerin tesisi için bkz. Maria Todorova, (2013). *Balkanları Tahayyül Etmek* (Çev: Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul; Barbara Jelavich, (2009). *Balkan Tarihi* (Çeviren: İhsan Durdu, Gülçin Tunali, Haşim Koç), 2 Cilt, Küre Yayınları, İstanbul; İlber Ortaylı, (1995). *Balkan Milliyetçiliği*, Türkiye Günlüğü, s.36, Eylül-Ekim 1995; Halil İnalçık, (2012). *Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar*, GAMER, I, 1.

† Kelimenin gerçek kullanımı fief olarak geçmektedir.

‡ Ernest Gellner, (1964). *Thoughts and Change*, London, Weidenfeld & Nicolson, p. 168. , akt. Jonilda Rrapaj & Klevis Kolasi, (2013). *The Curious Case of Albanian Nationalism: the Crooked Line from a Scattered Array of Clans to a Nation-State*, Ankara University, Faculty of Political Science, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume 44, p.185-228.

hayranlıkla Balkan dil araştırmalarına girmeleri, tarihsel motifleri ve karakterleri öne çıkarmaları uygulanan yöntem konusunda dikkat çekicidir.

Yazar tarafından Makedonyalı bir Ulah olan Nicolae Batzaria'nın anıları üzerinden ifade edilen "...Çıkarlarının gereklerine göre bir kardeşin Yunanlı, diğerinin ise Bulgar ya da Sırp olduğunu iddia ettiğini görmek hiçte olağan dışı bir durum değildi". (s.8) ifadeleri Balkanlar'daki ulusçuluğun temel karakterini ortaya koymaktadır ki yazarın ilk bölüme verdiği *İmge ve Gerçek* başlığı da bu karaktere vurgu yapmaktadır. Yazarın aynı düşünce çerçevesinde Balkanlarda ulusçuluk düşüncesinin zamanla esas amacını aşarak zamanın şartlarına göre değişen ve kendileri için özel bir milliyet iddiasında bulunan bir avuç kişinin dayatması halini aldığı belirtilmesi de dönemin ruhunu ortaya koyması açısından önemlidir. Bu kapsamda yazarın "Böylece Makedonya'da bir baba aslında hiç olmamasına, hatta Yunanca tek bir sözcük bile bilmemesine rağmen kendini Yunanlı olarak tanımlarken, oğullarından birinin fanatik bir Bulgar, değer evladının ise Bulgar katili haline geldiğini görmek hiç de az karşılaşılan bir şey değildi." (s.265-266) şeklindeki ifadeleri bir kez daha Balkanlarda ulusçuluğun teorik temelden yoksunluğuna, yapaylığına ve dış müdahale eseri olduğuna dikkat çekmektedir.

Kitapta Balkan ulusçuluğunun gelişiminde önemli etkenlerden birisi olarak vurgulanan ve aslında yukarıda tarih oluşturma çabası olarak da ifade ettiğimiz diğer bir husus da geçmişte derin kökleri ve şaşaalı bir geçmişi olan millet tezidir. Özellikle 1878 Berlin Anlaşmasından sonra hızla yayılan bu düşüncede, yarımadada bölgenin tarihini yeni bir radikal yorumu tabi kılan büyük bir ulusçu yazın akımının geliştiği görülmektedir. Buradaki temel tez, yeni ulus-devletlerin her birinin aslında çok eski çağlardan beri var oldukları, fakat bu durumlarına yaraşır haklarının ancak şimdi verildiği, bunda da kendilerine yüzyıllardır baskı uygulayan Türk-Osmanlı yönetiminin suçlu olduğu iddiasıdır. Kitapta bu iddianın da yersizliği ikna edici analizlerle anlatılır.

Kitabın *Cemaatçilik: Osmanlı mirası* başlıklı kısmında Balkan milliyetçiliğinin karakterleri incelenmiş. Yazar bu bölümde Balkan milliyetçiliğinin Batı Avrupa örneklerinden ayrıldığı ve özel nitelikler içerdiğini belirterek *cemaat milliyetçiliği* kavramını kullanmış. Gerekçe olarak da cemaat milliyetçiliğinin dinsel ve etnik niteliklerinin karışımına vurgu yaparak, bu karışımın ortak yaşam içerisindeki başarısına atıfta bulunmuştur. (s.13) Bu önerme Osmanlı'nın coğrafyada dinsel bir kimlik oluşturduğu ve dinsel-etnik milliyetçiliği benimsediği şeklinde ifade edilebilir. Kimlik konusunun detaylı incelendiği bölümde Osmanlı'nın yarımadada uyguladığı millet sistemi temelinde yer alan uygulamaların, dinsel kimlik duygularının geliştirilmesini teşvik ederken, farkına varılmadan etnik siyasal kimliğin gelişmesine neden olduğu da belirtilmektedir ki bu iddia ilgi çekicidir. Bu Osmanlı'nın dinsel kimliğin en önemli kimlik haline geldiği bir sistemi kurmanın ötesinde başka şeye karışmadığı, Ortodoks halk arasındaki etnik değişimin yönetim tarafından müdahale edilmeden, doğal seyri içerisinde geliştiği düşüncesiyle de örtüşür.

Balkanlarda dinsel kimlikten ulusal kimliğe geçişle ilgili yazarın 1850'lere dikkat çektiğini görürüz. Bu tarihler aslında batının Balkanlar üzerindeki ulusal uyanış çalışmalarının temellerini attığı ve sonuçlarını yavaş yavaş görmeye başladığı dönemlere dikkat çeker. Yazar 1850'lerden önce sıradan bir Balkan yurttaşı, kendini önce Hristiyan olarak düşünürken giderek aynı inancı paylaşan etnik bir grubun üyesi olarak görmeye başladığını belirtir ki duygu ve düşüncedeki bu kırılma Balkan milletlerinde önemli değişimlere işaret eder. O zamana kadar dinin bir parçası olarak görülen etnik kimliklerin artık tersi olarak algılanmaya başlaması ise önce Kilisenin fonksiyonundaki değişim ve bunun hızlandırdığı sürecin 1878'e kadar ulaşması ile zirveye çıkar. Bu tarihteki Berlin Anlaşması ise artık kontrolün Büyük Güçlerin elinden çıktığı, zembereği boşalmış saat misali bölgede yaşanan gelişmelerdir. Balkanları gerçek manada anlamaktan uzak, sadece menfaat alanı olarak gören Batının ise bu saatten sonra her biri farklı hedefler peşinde koşan yeni ülkeleri ortak bir paydada buluşturması ve olayları yönlendirme yeteneği kalmamıştır.

Kitapta dikkat çekici tespitlerden birisi de birçok tarihçi tarafından ifade edilen 1804 Sırp isyanının bölgede ulusçu devrimlerin patlamasını başlattığı düşüncesine getirilen itirazdır. Karpat bu düşüncelerin tersine isyanın, yeniçerilerin köylü topraklarına el koyma çabalarını teşvik eden Osmanlı merkezi gücünün çözümlüşünün neden olduğu klasik bir köylü ayaklanması olduğunu söyler ve asilerin İstanbul'a karşı ayaklanan Vidin ayanı Osman Pazvantoğlu'nun adamları olduğunu belirtir. (s. 44) Ayrıca başka bir yerde de 1800'lü yıllardan itibaren taşrada ayanların toprak mülkiyetini ele

geçirmesinin bu topraklardaki devlet mülkiyetinin yerini zamanla özel mülkiyete bıraktığı, bunun da merkezi hükümetin vilayetlerdeki yetkisini zayıflatarak Hristiyan ulusçu hareketlerinin yükselişinin ivme kazanmasına yardımcı olduğunu belirtir. (s.31). Bu yaklaşım, Balkanlı ulusların sıklıkla ifade ettikleri yükselme, gelişme ve uluslaşma süreçlerinin önündeki en önemli engelin Türk-Osmanlı yönetimi olduğu iddiasını kökten çürütür ve yukarıda da belirtilen, Osmanlı yönetiminin halkın etnik kimliğiyle işi olmadığı ve böyle bir gündeminin de olmadığı düşüncesiyle örtüşür. Dolayısıyla milletler sistemi marifetiyle dinsel kimliğin tesisi ve korunması sağlanırken farkına varmadan etnik kimliğin gelişmesini destekleyen yönetim, kendi rızası dışında ayanlar vasıtasıyla mülkiyetin el değiştirmesi sürecinde de dolaylı olarak Balkan ulusçuluğuna hizmet etmiştir.

Yazarın yine *Ayanlar* üzerinden tarımın ticarileşmesine, bunun Osmanlıya etkilerine ve nihayetinde değişimin Hristiyanların yararına işlediği şeklindeki tespiti de üzerinde durulmayı hak ediyor. Zira bu süreç, Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan kapitalizm dönemi ile eş zamanlı olması nedeniyle zaten zayıflama dönemindeki Osmanlıya önemli zararlar vermiş, geleneksel toprak sisteminin bozulmasını ve Osmanlı topraklarının Avrupa için cazip bir pazar haline gelmesini sağlamıştır. Geleneksel düzenden sapma anlamına gelen bu değişim devlet sisteminde dört toplumsal katman (*ahiler, gaziler, abdallar ve bacıldar*)^{*} üzerine dayanan klasik Osmanlı düzeninin sona ermesine neden olduğu ve zaman içerisinde kademeli bir yeniden yapılanmanın önünü açtığı da kitapta belirtilir. Bütün bu değişimlerin nihai sonucunun ise gelir ile etnik ve dinsel bağılıklara dayanan sınıf katmanlaşması olduğu şeklindeki tespit, uluslaşma sürecinin Osmanlıya bakan yönünü özetlemesi açısından önemlidir.

Kitapta dikkat çekici noktalardan birisi olarak da ulusalcılık sürecinde Ortodoks kilisesinin konumuna işaret eden bölümlerdir. Kilise başlangıçta devlet yönetiminin milletler sistemi çerçevesinde halkla iletişim kurmasında ve sistemin etkin işleminde önemli bir köprü görevi görmekte ve evrensel bir kurum olarak işlemektedir. Ancak aynı kurum, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde ulusal bir misyon yüklenmiş ve dinsel misyonundan çok ulusal kimliklerin öne çıkarılmasında aktif rol oynayan bir kurum halini almıştır. Bu durum, daha önce tek olan Ortodoks Kilisesi kimliğinin, ulusal kiliselere evrilmesi ve birçok kilise şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Karpat yeni ortaya çıkan bu ulusal kiliseler arasındaki tek bağın *Türk düşmanlığı* olduğunu belirtir ki uluslaşma sürecinde Balkanlı yöneticilerin halklarını kenetleme ve yönetimlerini meşrulaştırma adına yaptıkları bu şeytanlaştırmanın sonuçları, bölgede yaşayan Türk ve Müslüman nüfus için yıkıcı olmuştur. Bulgar devletinin oluşturulması sürecinde Bulgarlara ait olduğu söylenen topraklar üzerinde Bulgar çoğunluğunu oluşturmak için Rus askerleri ve Bulgar silahlı çetelerinin 300,000 kadar Türkü öldürdüğü, 1,000,000 kadarını ise yurtlarından sürüp çıkardığı gerçeği kitapta belirtilen hususlardan sadece birisidir. (s.55) Kitapta aynı tema üzerinden uluslaşma sürecinin neden olduğu Müslüman göçleri üzerinde de durulmakta ve özellikle 1878'den sonra artıp Balkan Savaşları ile iyice hızlanan göçler konusunda rakamlar verilmektedir.

Kitabın iki bölümüne konu olan Gagauzların tarihi kökeni ve folkloru ile Selçuklu-Anadolu kökenlerini inceleyen bölümler kitabın genel çerçevesi ile uyumsuz görülmekte. Yazar ilgili bölümlerde Osmanlı'nın Balkanlarda hızlı yayılmasının nedenleri içerisinde önceden coğrafyaya gelip yerleşmiş bu Türk unsurların etkisinin olabileceği tezi üzerinde durmaktadır. Bu düşünce kanaatimizce iki nedenden dolayı zorlama bir iddia olarak görülmektedir. Öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren milliyetten ziyade din faktörünü öne çıkaran bir yapıya sahiptir ki bu yapı fethettiği yerlerde de devam etmiştir. Yani fethedilen yerlerde yaşayan Türklere ayrı muamele edildiğine dair veri yoktur. İkinci olarak, Balkanların Ortaçağ itibarıyla demografik yapısı da Bizans karakterinde ve Ortodoksluk temelli bir yapıdır. Etnik kimliklerin henüz asıl ayırıcı faktör olmadığı dönem itibarıyla Balkanlarda da milliyet temelli bir yaklaşım olduğunu düşünemeyiz.[†] Dolayısıyla bölgede yerleşmiş Türklerin de Balkanları fetheden Osmanlıyı milli bakış açısıyla algılamış olması pek mümkün görülmemektedir.

^{*} Osmanlı toplumsal hayatında dört toplumsal katman konusunda bkz. Ahmet Tabakoğlu, (1999). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

[†] Bu konuda Ortaçağ'daki Bulgar ve Sırp yönetimlerini birer milli devlet/krallık olarak adlandırıp ardından ulus-devletleşme sürecinin hedefleri olarak ortaya koyma düşünceleri de vardır ki bu konunun yersizliği kitapta ikna edici şekilde anlatılmaktadır.

Sonuç olarak kitap özellikle Balkanlarda ulus-devlet paradigmasının gelişimini hem Balkanlar hem de Osmanlı yönetimi açısından incelemesi açısından önemli veriler içermekte. Genel kabullerin tersine ortaya atılan iddialar ile bunu destekleyen argümanlar kitaba ayrı bir derinlik katmakta. Özellikle uzun bölümlerde *sonuçlar* şeklinde yapılan özetler ise okuyucuya hızlı bir gözden geçirme imkânı sağlaması itibarıyla faydalı olmuş.

